

Titulació	Tipus	Curs
Arqueologia	OB	3

Professor/a de contacte

Nom: Maria de la Paloma González Marcén

Correu electrònic: paloma.gonzalez@uab.cat

Equip docent

Laura Mameli Iriarte

Idiomes dels grups

Podeu consultar aquesta informació al [final](#) del document.

Prerequisits

No es necessiten prerequisits per assolir els continguts d'aquesta assignatura

Objectius

Aquesta assignatura pretén brindar coneixement de la història humana en el continent americà, des de l'arribada de les primeres poblacions, fa mil·lennis, fins al sorgiment de les societats estatals. S'emfatitzarà la diversitat que ha caracteritzat a les societats, així com els processos de canvi, analitzant les seves causes i presentant els efectes observables en el registre arqueològic, a partir del que coneixem les dinàmiques de les societats i les seves transformacions. Per a això l'assignatura es basarà en la presentació i discussió d'evidències arqueològiques sobre les diferents societats de caça-recol·lecció que van habitar ambients summament diversos amb diferents estratègies econòmiques i socials. Igualment, s'abordaran les transformacions econòmiques, tecnològiques i socials que van portar cap al sedentarisme d'alguns grups humans i que amb el temps van derivar en l'aparició de societats agrícoles i/o ramaderes. A partir de l'aparició de la vida sedentària, agrícola i ramadera, es van establir noves formes d'organització social, cada vegada més complexes fins a l'aparició de centres cerimonials, regnes, Estats i Imperis, que varen coexistir en el temps amb societats caçadores-recol·lectores, i fins i tot, en alguns casos, imperis, societats complexes i societats de caça-recol·lecció van coincidir en temps i espai. Es dedicaran la major part de les sessions a les societats complexes de dues àrees: Mesoamèrica i Andes Centrals, on es van desenvolupar i van succeir societats summament complexes, arribant algunes a la seva fi a l'arribada dels europeus al Nou Món. En el recorregut cronològic de la història precolombina d'Amèrica, emfatitzarem les causes, processos i efectes socials més significatius que van donar origen a noves formes de vida al llarg de mil·lennis.

Es pretén, al llarg de l'assignatura, que les persones matriculades adquireixin un panorama sobre

l'heterogeneïtat d'aquestes societats americanes des dels seus inicis, així com en referència als diversos abordatges per a la seva recerca històrica, conceptes i nocions fonamentals, criteris metodològics i capacitat crítica i analítica tant a nivell documental com davant l'evidència del registre arqueològic. L'objectiu és conèixer la història social indígena americana i la seva diversitat social, caracteritzant mitjançant exemples concrets els diferents períodes en el seu desenvolupament al llarg del continent i fent èmfasi en la diversitat dels processos històrics.

Resultats d'aprenentatge

1. CM10 (Competència) Reconèixer l'impacte econòmic, social i ambiental dels principals processos de canvi en la prehistòria d'Amèrica, d'Europa i del Mediterrani, i les situacions de conflicte, transformació i resiliència que aquests canvis van ocasionar.

Continguts

Bloc 1 : La primera presència humana en el continent americà: Poblament, el període Paleoindi.
La història d'Amèrica té més de 500 anys. Panorama general de les societats prehistòriques americanes.
Tòpics respecte a Amèrica i a l'estudi de la seva història.

Context arqueològic. Heterogeneïtat del registre arqueològic americà.

Dimensions, marc geogràfic i diversitat ecològica del continent americà. Fi de la glaciació Wisconsin, avanços i reculades del gel. Transició Plistocè-Holocè, paleoambients, oscil·lacions i canvi ambiental. Qui i quan van poblar Amèrica? Teories acceptades. Corrents teòrics de l'alta i baixa antiguitat, postura intermèdia. Probables vies d'accés al nou continent i expansió de grups. L'evidència arqueològica. Jaciments e caçadors-recol·lectors del Període Pre-Puntes de Projectil. El Període Paleoindi, jaciments representatius al llarg del continent americà. Subsistència de les primeres poblacions, caça major d'animals pleistocènics. Tecnologia Clovis, Folsom, Cua de peix. Paleoamericans. Jaciments pleistocènics indubtables a Amèrica del Nord, Central i del Sud. L'extinció de la megafauna americana, teories sobre el rol dels grups humans en les extincions massives animals.

Bloc 2 : El canvi en l'explotació dels recursos: el període Arcaic

El Període Arcaic a Amèrica: Colonització de nous hàbitat i aprofitament de nous aliments. Explotació de recursos marins i litorals, caça menor d'animals, recol·lecció de fauna costanera, utilització d'espècies vegetals. Innovació tecnològica i diversificació en sistemes de subsistència.

La cultura Chinchorro del desert de Atacama.

Caçadors-recol·lectors i Caçadors-pescadors-recol·lectors. Exemples arqueològics a Amèrica del Nord. Exemples etnogràfics i arqueològics a Amèrica del Sud. El cas de la societat Yámana.

Bloc 3. La vida sedentària. El Formatiu o el procés de neolitització.

Cap a la producció d'aliments. Colonització de nous hàbitat i aprofitament de nous aliments. Centres de domesticació vegetal i animal. Problemàtiques, teories de les causes que van portar a l'agricultura i evidències arqueològiques en diverses regions. Casos de Mesoamèrica, Andes Centrals i Terres Baixes Amazòniques.

Els aliments vegetals que Amèrica va donar al món.

El sorgiment de la vida sedentària.

Bloc 4: Interrelacions ètniques, cap a una major complexitat social

El finançament de l'agricultura a Amèrica. Les primeres formes d'urbanisme.

L'origen de la ceràmica i altres tecnologies, tèxtils i agrícoles. El cas Valdivia-Real Alt a Andes Septentrionals.

Complexitat social a les dues àrees nuclears: Andes Centrals i Mesoamèrica.

Bloc 5. Les societats complexes: cabdillatges, prefectures i Estats.

El sorgiment de les societats complexes a Amèrica. L'aparició de centres cerimonials, organització política, econòmica i social a Mesoamèrica i Andes Centrals.

Desenvolupament en Mesoamèrica: Olmecas, Zapotecas, Teotihuacán, vida urbana, escriptura, calendaris i ciutats Estat. Els Estats Mayas, l'Imperi Asteca.

Desenvolupament a Andes Centrals: Caral, Chavín de Huantar, Paracas, Nazca, Moche, Tiahuanaco, Wari, Chimor, l'Imperi del Tawantinsuyu. Aliances, submissió, militarisme i expansió.

L'impacte de la conquesta a Mesoamèrica i Andes Centrals.

BLOC 6. Més enllà de les àrees nuclears. Heterogeneïtat en societats nòmades i l'impacte de la conquesta.

En funció del número de sessions de les quals es disposi segons el calendari i segons l'interès de l'alumnat es triaran temes que podran tractar des d'indígenes kayapó, yanomamis, inuit, yaghanes o yámana, selk'nam, huaoranis, rapa nui, entre altres grups arran el continent americà.

Indígenes de Colòmbia, Paraguai. Societats de l'àrtic i el subantàrtic. Contacte, desestructuració, conquesta, resistència i colonització europea del Nou Món. Conseqüències socials de la conquesta.

Activitats formatives i Metodologia

Títol	Hores	ECTS	Resultats d'aprenentatge
Tipus: Dirigides			
Classes magistrals	100	4	CM10

1. Conèixer les problemàtiques que fan a l'història humana del continent americà
2. Contextualitzar els conceptes de la teoria arqueològica i el seu origen, comprenent les diferències substancials amb l'arqueologia no americana.
3. Comprendre la importància dels estudis transversals que inclouen arqueologia, antropologia, etnografia, etnoethnohistòrianoarqueologia i altres ciències socials implicades en l'estudi de societats indígenes passades, però també tenen un correlat al present, sovint amb múltiples factors d'agresió com son petrolieres, hidroelèctriques, extracció d'or, madereres, monocultiu, industrialització, que provoquen la migració de societats indígenes que feia segles que estaven als seus territoris ancestrals.
4. Conèixer els debats arqueològics principals entorn de la prehistòria.
5. Dominar els processos de canvi que es produeixen a la prehistòria específica del continent americà.
6. Dominar l'estructura diacrònica general del passat.

7. Identificar el context en què s'inscriuen els processos històrics.
8. Identificar els mètodes propis de l'arqueologia i la seva relació amb l'anàlisi històrica.
9. Comprendre la importància de l'arqueologia en situacions de denúncies davant l'expoli de materials arqueològics i territoris
10. Comprendre el rol fonamental de l'arqueologia a l'elaboració de discursos diferents a la història oficial que sovint minimitza o invisibilitza la preexistència de pobles originaris anteriors al contacte europeu.
11. Interpretar les fonts materials i el registre arqueològic.
12. Reconèixer la importància de controlar la qualitat dels resultats del treball i de la seva presentació.
13. Transmetre els resultats de la recerca arqueològica i comunicar conclusions, de manera clara, tant oralment com per escrit, a un públic tant especialitzat com no especialitzat.
14. Utilitzar el vocabulari tècnic específic i d'interpretació de la disciplina.
15. Aconseguir transmetre informació, idees, problemes i possibles solucions metodològiques en relació amb les problemàtiques, i que comprenguin que els materials arqueològics són només l'objecte d'estudi, però les societats, les transformacions, socials, les causes de canvi social, són l'objectiu a un continent que encara que a certs àmbits es negui la seva existència (premsa, mestres, terratinents, polítics) la real existència indígena ha sigut, és i serà present a tots els països del continent americà.

Nota: es reservaran 15 minuts d'una classe, dins del calendari establert pel centre/titulació, perquè els alumnes completin les enquestes d'avaluació de l'actuació del professorat i d'avaluació de l'assignatura.

Avaluació

Activitats d'avaluació continuada

Títol	Pes	Hores	ECTS	Resultats d'aprenentatge
Proves escrites i treball	100	50	2	CM10

- La matèria s'avaluarà mitjançant l'aplicació dels següents procediments:

1. Dues proves escrites i individuals parcials: Al primer examen parcial li correspon un valor de 50% de nota final, al segon examen parcial li correspon una nota de 40% de la nota final, en tant que al tercer i últim examen parcial li correspon una nota de 20% de la nota final. És fonamental l'aprovació de totes tres proves -amb un mínim de 5- per poder fer mitjana aritmètica de les qualificacions. Es contemplarà la possibilitat de fer els exàmens en format oral, en cas de les persones matriculades que així ho decideixin.

2 Realització de un treball documental addicional i optatiu (amb possibilitat de presentació oral a classe) sobre els textos i problemàtiques tractades a classe. En aquest cas es contemplarà afegir un punt com a màxim a la nota final obtinguda a l'assignatura.

En cas que les proves (orals o escrites) no es puguin fer presencialment s'adaptarà el seu format (mantenint-ne la ponderació) a les possibilitats que ofereixen les eines virtuals de la UAB. El professorat vetllarà perquè l'estudiant hi pugui accedir o li oferirà mitjans alternatius, que estiguin al seu abast.

En el moment de realització/lliurament de cada activitat avaluable, el professorat informará (Moodle, SIA) del procediment i data de revisió de les qualificacions. El procés d'avaluació contempla sistemes de recuperació, prèvia tutoria (presencial o telemàtica) amb el professorat responsable de l'assignatura. Per participar a en la recuperació, l'alumnat ha d'haver estat prèviament avaluat en un conjunt d'activitats el pes de les quals equivalgui a un mínim de 2/3 parts de la qualificació total.

Només es considerarà un alumne "no presentat" si ha lliurat menys del 40% de les evidències avaluables del total de l'assignatura.

En cas que l'estudiant realitzi qualsevol irregularitat que pugui conduir a una variació significativa de la qualificació d'un acte d'avaluació, es qualificarà amb 0 aquest acte d'avaluació, amb independència del procés disciplinari que s'hi pugui instruir. En cas que es produeixin diverses irregularitats en els actes d'avaluació d'una mateixa assignatura, la qualificació final d'aquesta assignatura serà 0.

Es tindran en compte els casos particulars que rebran un tractament particular.

Bibliografia

TEMA 1:

DA-GLORIA, Pedro. 2021. Bioarqueología dos primeiros habitantes do Brasil Central: Saúde e estilo de vida na região de Lagoa Santa, Minas Gerais. *Cadernos do Lepaarq*, v. XVIII, n.35, p. 7-40, Jan-Jun.

Dillehay, T.D., Pino, M. and Ocampo, C., 2021. Comments on archaeological remains at the Monte Verde site complex, Chile. *PaleoAmerica*, 7(1), pp.8-13.

Goebel, T., Waters, M.R. and O'Rourke, D.H., 2008. The late Pleistocene dispersal of modern humans in the Americas. *science*, 319(5869), pp.1497-1502.

Labarca, R., Frugone-Álvarez, M., Vilches, L., Blanco, J.F., Peñaloza, Á., Godoy-Aguirre, C., Lizama-Catalán, Á., Oyarzo, C., Tornero, C., González-Guarda, E. and Delgado, A., 2024. Taguatagua 3: A new late Pleistocene settlement in a highly suitable lacustrine habitat in central Chile (34° S). *Plos one*, 19(5), p.e0302465.

Mesia-Montenegro, Christian (2022): "Social complexity and core-periphery relationships in an Andean Formative ceremonial centre: domestic occupation at Chavín de Huántar." *Antiquity* 96.388 883-902.

O'Brien, M.J., 2018. Setting the stage: The late pleistocene colonization of North America. *Quaternary*, 2(1), p.1.

Posth, C., Nakatsuka, N., Lazaridis, I., Skoglund, P., Mallick, S., Lamnidis, T.C., Rohland, N., Nägele, K., Adamski, N., Bertolini, E. and Broomandkhoshbacht, N., 2018. Reconstructing the deep population history of Central and South America. *Cell*, 175(5), pp.1185-1197.

Prates, L. and Perez, S.I., 2021. Late Pleistocene South American megafaunal extinctions associated with rise of Fishtail points and human population. *Nature communications*, 12(1), p.2175.

TEMA 2:

Arriaza, B. & V. Standen (2002): Muerte, momias y ritos ancestrales: la cultura Chinchorro. Serie Patrimonio Cultural, Universidad de Tarapacá. Arica, Chile.

Arriaza, B., Figueroa, L., Ogalde, J.P., Standen, V., Halcrow, S., Amarasiriwardena, D., Van Hoesen, J. and Castelleti, J., 2023. An archaeometric approach to biocontamination with manganese pigments in ancient marine hunter-gatherers of the Atacama Desert: health, ideological, and socioeconomic considerations. *Archaeological and Anthropological Sciences*, 15(12), p.188.

Silva-Pinto, V., Valenzuela, D. and Sepúlveda, M., 2013. Paleopatología osteoarticular en Chinchorro: Revisión de un caso y discusión sobre el autocuidado en la prehistoria de Arica, norte de Chile. *Revista médica de Chile*, 141(5), pp.637-643.

Standen, V.G., 1997. Temprana complejidad funeraria de la cultura Chinchorro (norte de Chile). *Latin American Antiquity*, 8(2), pp.134-156.

TEMA 3:

Aldenderfer, M.S. and Flores Blanco, L., 2011. Reflexiones para avanzar en los estudios del período Arcaico en los Andes Centro-Sur. *Chungará (Arica)*, 43(ESPECIAL), pp.531-550.

Bischof, H., 2009. Los períodos Arcaico Tardío, Arcaico Final y Formativo Temprano en el valle de Casma: evidencias e hipótesis. *Boletín de Arqueología PUCP*, (13), pp.9-54.

Casas, A., Parra, F., Aguirre-Dugua, X., Rangel-Landa, S., Blancas, J., Vallejo, M., Moreno-Calles, A., Guillén, S., Torres-García, I., Delgado-Lemus, A. and Pérez-Negrón, E., 2017. Manejo y domesticación de plantas en Mesoamérica. *Una Estrategia de Investigación y Estado del Conocimiento Sobre los Recursos Genéticos de México*, 1.

Lavallée Danièle, 2005 « Néolithisations en Amérique » Des prédateurs semi-nomades aux sociétés complexes, *Annales. Histoire, Sciences Sociales*, 2005/5 60e année, p. 1035-1067.

Lavallée, D., 2006. Secuencias y consecuencias de algunos procesos de neolitización en los Andes. *Estudios atacameños*, (32), pp.35-41.

Piperno, D.R., 2011. The origins of plant cultivation and domestication in the New World tropics: patterns, process, and new developments. *Current anthropology*, 52(S4), pp.S453-S470.

Zizumbo, D., García, M.P.C. and Colunga, P., 2008. El origen de la agricultura, la domesticación de plantas y el establecimiento de corredores biológico-culturales en Mesoamérica. *Revista de Geografía Agrícola*, 41 (0186-4394), pp.85-113.

TEMA 4:

Lavallée, D., 2006. Secuencias y consecuencias de algunos procesos de neolitización en los Andes. *Estudios atacameños*, (32), pp.35-41.

Lumbreras, L., 2006. Un formativo sin cerámica y cerámica preformativa (A formative without pottery and preformative pottery). *Estudios Atacameños. Arqueología y Antropología Surandinas (Atacamas studies. Archeology and Anthropology of Southern Andes)*, 32, pp.1-34.

Peña, G.B., 2014. La cultura Valdivia o el surgimiento de la cerámica en América. *Historia Digital*, 14(23), pp.6-22.

TEMA 5 A:

Bustamante, J., Crousillat, E. and Rick, J., 2021. Nuevos conceptos sobre la secuencia constructiva y usos de la red de canales de Chavín de Huántar (). *devenir*, 8(15), pp.75-94.

Butters, L.J.C. and Castillo, S.U., Los Mochicas de la Costa Norte del Perú.

Doucet, M., 2016. Reinasysacerdotisas en la América precolombina. In *VIII Congreso virtual sobre Historia de las Mujeres* (pp. 193-201). Archivo Histórico Diocesano de Jaén.

Druc, I., Giersz, M., Kalaska, M., Siuda, R., Syczewski, M., Nita, R.P., Chyla, J.M. and Makowski, K., 2020. Offerings for Wari Ancestors: Strategies of ceramic production and distribution at Castillo de Huarmey, Peru. *Journal of Archaeological Science: Reports*, 30, p.102229.

Escudero, A.A., 2015. Sacerdotisas, Curanderas, Parteras y Guerreras: Mujeres de élite en la costa norte del Perú Antiguo. *Americanía: Revista de Estudios Latinoamericanos*, (2), pp.4-38.

Garaycochea, C.F., 2016. La articulación económica prehispánica del Perú Sur Andino. *Diálogo andino*, (49), pp.197-207.

Goepfert, N., Dufour, E., Prieto, G. and Verano, J., 2020. Herds for the gods? Selection criteria and herd management at the mass sacrifice site of Huanchaquito-Las Llamas during the Chimú period, northern coast of Peru. *Environmental Archaeology*, 25(3), pp.296-309.

Janusek, J.W., 2005. Patios hundidos, encuentros rituales y el auge de Tiwanaku como centro religioso panregional. *Boletín de Arqueología PUCP*, (9), pp.161-184.

Jordán, R.F., 2015. El Complejo arqueológico El Brujo en la costa norte del Perú. *Quingnam*, 1, pp.35-53.

Jordán, R.F., 2015. El Complejo arqueológico El Brujo en la costa norte del Perú. *Quingnam*, 1, pp.35-53.

Mader, C., Reindel, M. and Isla, J., 2023. Economic directness in the western Andes: a new model of socioeconomic organization for the Paracas culture in the first millennium BC. *Latin American Antiquity*, 34(2), pp.385-403.

Mateu, M.T.E., Guerrero-Perales, M.D. and Castro-Martínez, P.V., 2023. Mujeres, y también arqueología. Sexuar el pasado y el presente. *Cuadernos de Prehistoria y Arqueología de la Universidad de Granada*, 33, pp.499-531.

Meddens, F.M., 2020. Wari Women as symbols of power; and a case for client states. *Estudios Latinoamericanos*, 40, pp.87-120.

Mesía Montenegro, C., 2014. FESTINES Y PODER EN CHAVÍN DE HUÁNTAR DURANTE EL PERÍODO FORMATIVO TARDÍO EN LOS ANDES CENTRALES. *Chungará (arica)*, 46(3), pp.313-343.

Prieto, G., Verano, J.W., Goepfert, N., Kennett, D., Quilter, J., LeBlanc, S., Fehren-Schmitz, L., Forst, J., Lund, M., Dement, B. and Dufour, E., 2019. A mass sacrifice of children and camelids at the Huanchaquito-Las Llamas site, Moche Valley, Peru. *PLoS One*, 14(3), p.e0211691.

Rick, J. (2014): Cambio y continuidad, diversidad y coherencia: Perspectivas sobre variabilidad en Chavín de Huántar y el Período Formativo. SENRI ETHNOLOGICAL STUDIES: 261-289. Centro Ceremonial Andino: Nuevas Perspectivas para los Períodos Arcaico y Formativo. Edited by Yuji Seki

Rostworowski, M., 1988. La mujer en la época prehispánica.

Ruiz, Ó.A., 2007. Tiempo y espacio en el Tawantinsuyu: introducción a las concepciones espacio-temporales de los incas. *Nómadas. Critical Journal of Social and Juridical Sciences*, 16(2).

Shady Solis, Ruth. "America's first city? The case of Late Archaic Caral." *Andean archaeology III*. Springer, Boston, MA, 2006. 28-66.

Shady, R. & C. Leyva, ed. (2003): La Ciudad sagrada de Caral-Supe: los orígenes de la civilización andina y la formación del estado prístino en el antiguo Perú. Instituto Nacional de Cultura, Lima.

Stanish, C., 2020. The evolution of social institutions in the Central Andes. In *The Evolution of Social Institutions: Interdisciplinary Perspectives* (pp. 555-576). Cham: Springer International Publishing.

Tantaleán, H., 2012. Hacia una teoría arqueológica del estado en los Andes prehispánicos: los primeros estados teocráticos andinos.

Tantaleán, H., 2013. Hacia una teoría arqueológica del estado en los Andes prehispánicos (II): los estados militaristas andinos.

Tantaleán, H., 2013. Un estado militarista andino llamado Wari: hacia una definición arqueológica. *Investigación*, 21(1-2), pp.327-351.

Tantaleán, H., 2015. El imperio inca: indicadores arqueológicos de un estado expansivo andino. *Inka Llaqta*, 4, pp.9-42.

Tantaleán, H., 2021. The Paracas society of prehispanic Peru. In *Oxford Research Encyclopedia of Latin American History*.

Tantaleán, Henry. (2024): Más allá de los horizontes y las etapas: Una propuesta de periodificación para la arqueología peruana. *ISHRA, Revista del Instituto Seminario de Historia Rural Andina*, n.º 11 - julio-diciembre, 2023, pp. 107 - 135

Zapata, H.M.H., 2010. Os Incas enfrentando o problema da interculturalidade. Uma introdução ao estudo da configuração do Tawantinsuyu em contextos de diversidade étnica e cultural. séculos XIV-XVI. *Antíteses*, pp.41-70.

TEMA 5 B:

Arnold III, P.J., 2009. Settlement and subsistence among the early formative Gulf Olmec. *Journal of Anthropological Archaeology*, 28(4), pp.397-411.

Barrois, R. and Tokovinine, A., 2004. El inframundo y el mundo celestial en el juego de pelota maya. In *XVIII Simposio de investigaciones arqueológicas en Guatemala* (pp. 27-38).

Cervera, M.A., 2011. Guerreros aztecas. *Armas, técnicas de combate e historia militar del implacable ejército que conquistó Mesoamérica*. Nowtilus.

Cobos, R., 2001. Mayapan y el periodo Postclásico en las Tierras Bajas Mayas del Norte. In *XV Simposio de Investigaciones Arqueológicas en Guatemala* (pp. 98-104).

Cossens, S., 2019. Rutas comerciales en Mesoamérica: la formación del sistema internacional prehispánico. *Revista de Relaciones Internacionales de la UNAM*, 135, pp.155-171.

Cyphers A., Murtha T. (2014): Early olmec open spaces at San Lorenzo, Veracruz

Cyphers, A. (2017): DENSIDAD POBLACIONAL EN LA CAPITAL OLMECA DE SAN LORENZO, VERACRUZ. *Ancient Mesoamerica* Vol. 28 (1) pp. 61-73.

Cyphers, A. (2018): Los Olmecas de San Lorenzo. *Arqueología Mexicana*. Vol. 25 (150) 18-25.

Cyphers, A., 2015. *Las bellas teorías y los terribles hechos. Controversias sobre los olmecas del Preclásico inferior*. Instituto de Investigaciones Antropológicas.

Ebert, C.E., Hoggarth, J.A., Awe, J.J., Culleton, B.J. and Kennett, D.J., 2019. The role of diet in resilience and vulnerability to climate change among early agricultural communities in the Maya Lowlands. *Current Anthropology*, 60(4), pp.589-601.

Hansen, L.P., 2017. *Aztec Human Sacrifice as Entertainment? The Physio-Psycho-Social Rewards of Aztec Sacrificial Celebrations* (Doctoral dissertation, University of Denver).

Manzanilla, L., 2001. Agrupamientos sociales y gobierno en Teotihuacan, Centro de México. In *Reconstruyendo la ciudad maya: el urbanismo en las sociedades antiguas* (pp. 461-482). Sociedad Española de Estudios Mayas.

Manzanilla, L., 2001. Gobierno corporativo en Teotihuacan: una revisión del concepto 'palacio' aplicado a la gran urbe prehispánica. In *Anales de antropología* (Vol. 35, pp. 157-190). Universidad Nacional Autónoma de México, Instituto de Investigaciones Antropológicas.

Marcus, J. (2014): Monte Alban. Fideicomiso Historia de las Américas. Serie Ciudades. Fondo de Cultura Económica. Ciudad de México

Mazariegos, O.C., Tiesler, V., Gómez, O. and Price, T.D., 2015. Myth, ritual and human sacrifice in Early Classic Mesoamerica: Interpreting a cremated double burial from Tikal, Guatemala. *Cambridge Archaeological Journal*, 25(1), pp.187-210.

Moragas Segura, N., 2013. Sociedades en colapso: La transición del Clásico al Epiclásico en Teotihuacan. *Diálogo andino*, (41), pp.185-197.

Morante López, R.B., 2017. El conjunto Osario-Xtoloc en Chichén Itzá como modelo cósmico-astronómico durante el Clásico Terminal. *Temas antropológicos*, 40(1), pp.47-78.

Nicholas, L.M. and Feinman, G.M., 2022. The foundation of Monte Albán, intensification, and growth: Coactive processes and joint production. *Frontiers in Political Science*, 4, p.805047.

Nichols, D.L., 2016. Teotihuacan. *Journal of Archaeological Research*, 24(1), pp.1-74.

OBREGÓN, M.A.C. and Huerta, A.B., 2017. Movimientos poblacionales durante los procesos de conquista del Imperio mexica. In *Los Efectos de la Guerra: Desplazamientos de Población a lo largo de la Historia* (pp. 133-155). Instituto Universitario General Gutiérrez Mellado-UNED Madrid.

Romero Sandoval, R., 2017. El inframundo de los antiguos mayas. *México: Universidad Nacional Autónoma de México, Instituto de Investigaciones Filológicas, Centro de Estudios Mayas*.

Smith, M.E. and Hicks, F., 2017. Inequality and social class in Aztec society. *The Oxford Handbook of the Aztecs*, pp.423-436.

Smith, M.E., Monson, A. and Scheidel, W., 2015. The Aztec Empire. *Fiscal regimes and the political economy of premodern states*, pp.71-114.

Šprajc, I., 2009. Astronomy and its role in ancient Mesoamerica. *Proceedings of the International Astronomical Union*, 5(S260), pp.87-95.

Šprajc, I., Morales-Aguilar, C. and Hansen, R.D., 2009. Early Maya Astronomy and Urban Planning at El Mirador, Peten, Guatemala. *Anthropological Notebooks*, 15(3).

Stuardo, R.L., 2015, January. Canchas de juego de pelota en la región de palenque, chiapas: representación y política. In *Anales de Antropología* (Vol. 49, No. 1, pp. 135-155). No longer published by Elsevier.

SUÁREZ, A.S., 2017. La sacralización del espacio doméstico Maya. *Revista Peruana de Antropología*, 2(3).

Verdugo, C., Zhu, K., Prout, M., Broomandkhoshbacht, N., Galloway, A., Fehren-Schmitz, L. and Brady, J.E., 2020. Implications of age and sex determinations of ancient Maya sacrificial victims at Midnight Terror Cave. *International Journal of Osteoarchaeology*, 30(4), pp.458-468.

TEMA 6:

DINAPOLI ROBERT (2020) FACTORS INFLUENCING THE CONSTRUCTION OF MONUMENTAL ARCHITECTURE: A RAPA NUI (EASTER ISLAND) CASE STUDY. University of Oregon

Lipo, C.P., Hunt, T.L. and DiNapoli, R.J., 2020. Temporal Systematics The Colonization of Rapa Nui (Easter Island) and the Conceptualization of Time. In *The Archaeology of Island Colonization*, Edited by M. Napolitano, J. Stone, and R. DiNapoli, pp. 61-86. University Press of Florida, Society and Ecology Series in Island and Coastal Archaeology, Gainesville, FL.

Rull, V., Cañellas-Boltà, N., Sáez, A., Giralt, S., Pla-Rabes, S. and Margalef, O., 2013. Paleoecology and human history of Easter Island (southern Pacific Ocean): some problems and potential solutions. *Proceedings of Palaeoenvironment and the Development of Early Societies*.

Xxx

Desjardins, S.P. and Jordan, P.D., 2019. Arctic archaeology and climate change. *Annual Review of Anthropology*, 48, pp.279-296.

Friesen, T.M., 2013. The impact of weapon technology on caribou drive system variability in the prehistoric Canadian Arctic. *Quaternary International*, 297, pp.13-23.

Griebel, B., 2013. *Recharting the Courses of History: Mapping Concepts of Community, Archaeology and Inuit Qaujimagatugangit in the Canadian Territory of Nunavut* (Doctoral dissertation, University of Toronto).

Hovelsrud, G.K., McKenna, M. and Huntington, H.P., 2008. Marine mammal harvests and other interactions with humans. *Ecological Applications*, 18(sp2), pp.S135-S147.

Rankin, L.K., 2009. *An Archaeological view of the Thule/Inuit occupation of Labrador*. Univ..

Stewart, A.M., Keith, D. and Scottie, J., 2004. Caribou crossings and cultural meanings: placing traditional knowledge and archaeology in context in an Inuit landscape. *Journal of archaeological method and theory*, 11 (2), pp.183-211.

Programari

No hi ha programaris específics associats a aquesta assignatura.

Grups i idiomes de l'assignatura

La informació proporcionada és provisional fins al 30 de novembre de 2025. A partir d'aquesta data, podreu consultar l'idioma de cada grup a través daquest [enllaç](#). Per accedir a la informació, caldrà introduir el CODI de l'assignatura

Nom	Grup	Idioma	Semestre	Torn
(PAUL) Pràctiques d'aula	1	Català/Espanyol	segon quadrimestre	matí-mixt
(TE) Teoria	1	Català/Espanyol	segon quadrimestre	matí-mixt